

LUẬN ÁN TIẾN SĨ VĂN HÓA HỌC
ĐỖ THỊ THU HÀ. *Ma thuật trong đời sống văn hóa của người Thái tỉnh Sơn La*

Chuyên ngành: Văn hóa học

Mã số: 9.22.90.40

Trong các nghiên cứu về văn hóa, đặc biệt trong lĩnh vực tôn giáo và tín ngưỡng, ma thuật khi thì được xem là chỉ dấu cho sự thô phác, nguyên thủy, kém phát triển, lúc lại được nhìn nhận như những thực hành gắn liền với cơ tầng văn hóa bản địa, rất có ý nghĩa trong việc phô bày và xác định bản sắc. Sự dấn thân đa chiều này, cộng với sự thiếu vắng các luận bàn đa dạng về lý thuyết hay cách tiếp cận đã khiến ma thuật gần như bị bỏ lại phía sau, đứng ngoài các cuộc tranh luận, bất chấp một thực tế rằng, các thực hành ma thuật vẫn đang là mối bận tâm của cả những người nghiên cứu lẫn các cá nhân trong cộng đồng. Tại tỉnh Sơn La, cộng đồng người Thái hiện vẫn duy trì một đời sống tôn giáo tín ngưỡng riêng, với sự hiện diện của những thực hành ma thuật trong nhiều khía cạnh đời sống. Luận án hướng đến việc bổ khuyết các khoảng trống trong nghiên cứu về ma thuật ở cộng đồng này, cả về hướng tiếp cận các thực hành ma thuật cũng như tìm hiểu những diễn giải phù hợp về sự hiện diện của các hành vi này trong đời sống văn hóa của người Thái tại tỉnh Sơn La.

Ngoài *Chương 1* tổng quan tình hình nghiên cứu, cơ sở lý luận và địa bàn nghiên cứu, nội dung chính của Luận án được trình bày trong 4 chương, tập trung nhận diện về hình thức cũng như cách thức các thực hành ma thuật hiện diện trong đời sống văn hóa của người Thái tại tỉnh Sơn La. Vận dụng quan điểm lý thuyết trong tiếp cận bối cảnh đặc thù, ma thuật Thái được Luận án

soi chiếu trong hệ thống vũ trụ quan Thái (*Chương 2*), trong các tình huống người Thái dùng ma thuật để tương tác với “phi” (*Chương 3*), trong các bối cảnh xã hội nơi ma thuật được sử dụng như một giải pháp cần thiết, hữu ích, thậm chí là duy nhất (*Chương 4*). *Chương 5* bàn luận về vấn đề bối cảnh trong diễn giải ma thuật, cũng như các chiều kích nghĩa mà hướng tiếp cận bối cảnh đặc thù có thể mang lại cho các thực hành này. Dưới đây là một số kết quả nổi bật của Luận án.

Luận án tiếp cận các thực hành ma thuật Thái theo hướng bối cảnh đặc thù - đặt các thực hành ma thuật Thái trong ba lớp bối cảnh: tình huống, ngữ nghĩa và xã hội. Ma thuật Thái được đặt và diễn giải trong bối cảnh văn hóa của chính nó, bằng tiếng nói của người trong cuộc để từ đó khám phá những chiều kích nghĩa của các thực hành ma thuật.

Đặt ma thuật trong hệ thống thế giới quan tộc người Thái, tác giả luận án chỉ ra rằng, “phi” (hệ thống gồm thần linh, ma, hồn) là chìa khóa của các thực hành ma thuật. Đây sự lựa chọn hợp lý duy nhất để người Thái có thể tương tác với cái siêu linh mang tên phi, hướng đến việc tác động và làm thay đổi thế giới của các phi theo mong muốn của con người. Việc diễn giải các thực hành ma thuật Thái không thể tách khỏi bối cảnh tâm linh Thái mà trọng tâm là hệ thống vũ trụ quan đã được kiến tạo, với sự hiện diện của các phi trong mảng trần gian và nơi mảng trời. Theo tác giả, từ trường hợp ma thuật Thái, có thể khẳng định về vai trò của thế giới quan trong nghiên cứu, diễn giải về ma thuật. Ma thuật Thái cho thấy một nỗ lực “kiểm soát tình hình một cách

trực tiếp” đầy lý trí của người Thái, là cách người Thái “kết nối trực tiếp với thế giới siêu nhiên và mang lại kết thúc như mong muốn”. Như thế, ma thuật Thái không phải là các hành vi bất thường, đặc biệt theo kiểu “làm phép” nhằm hướng tới các kết quả kỳ diệu, khác thường. Các hành vi ma thuật với định danh sửa hồn (pành khuôn), làm vía (phúc khoăn), trừ ma (hết phi)... rất gần gũi và quen thuộc, cần thiết và hữu ích, xuất hiện đan xen với các hoạt động thường ngày trong cuộc sống của người Thái. Nhìn từ hệ thống vũ trụ quan Thái, thực hành ma thuật cho thấy cách người Thái tri nhận về thế giới, trong đó, thực thể người và các thực thể phi nhân không phân tách mà đều có linh hồn, có tương tác, hình thành nên một hệ thống giao tiếp về phần hồn. Trên thực tế, phi trở thành một thành viên trong cấu trúc xã hội Thái, chi phối cách nhìn, cách nghĩ, cách làm của người Thái.

Đặt ma thuật trong các bối cảnh tình huống nghi lễ và văn hóa Thái, Luận án khám phá về hai hình thức ma thuật Thái cơ bản gồm: *Ma thuật tương tác với khuôn* và *Ma thuật tương tác với phi*. Các đặc điểm về phương thức thực hành ma thuật, hệ thống ngôn ngữ ma thuật, các yêu cầu và kiến tạo về thẩm quyền của người thực hành, hệ thống các đồ lễ, các thao tác mang tính biểu tượng được phân tích kỹ lưỡng. Có thể thấy, người Thái có một hệ thống các thao tác hành vi, hiện vật, đồ lễ, người thực hành, lời nói được lựa chọn phù hợp với từng đối tượng phi và bối cảnh cần giao tiếp, nhằm đạt tới hiệu quả cao nhất của quá trình tương tác. Tương tác với phi, ma thuật Thái nổi bật về đặc trưng giao tiếp với vai trò trọng tâm của Lời, và việc thực hiện các phép tương đồng (analog) có tính thuyết phục, gợi dẫn, với sự tham gia của người thực hành có thẩm quyền (thầy mo),

một hệ thống các vật biểu tượng (dây, vòng, lưới, áo, trứng,...), các hành vi (đọc chú, thổi, chém,...) đã được gán nghĩa trong văn hóa Thái. Từ đây, có thể thấy một cơ chế nghĩa của ma thuật được vận hành mà trong đó phương thức tư duy ma thuật được thực hiện bởi “vũ trụ biểu tượng” Thái - một khung ma trận của toàn thể các ý nghĩa đã được chia sẻ trong cộng đồng.

Tiếp cận ma thuật Thái trong bối cảnh văn hóa - xã hội Thái, tác giả luận án hướng đến việc phá bỏ các định kiến đã có trước đó về ma thuật. Theo kết quả nghiên cứu của Luận án, ma thuật Thái là một hiện tượng văn hóa không chỉ thuộc về không gian tín ngưỡng mà có mặt ở mọi bối cảnh đời sống, không phải chỉ là một sản phẩm đã được hoàn tất trong quá khứ mà vẫn đang tiếp tục được tạo ra với những diện mạo mới, được gán thêm các lớp nghĩa mới trong đời sống đương đại. Ma thuật vẫn đang tham gia vào các hoạt động của người Thái, là một trong những phương cách mà họ lựa chọn để ứng phó với các vấn đề trong cuộc sống.

Các thực hành ma thuật Thái được tác giả luận án đặt và diễn giải trong các bối cảnh đời sống xã hội Thái đương đại, trong sự mở rộng các ranh giới và với nhiều chiều tương tác, cho thấy sự tham gia của ma thuật trong nhiều khía cạnh đời sống của con người. Theo tác giả luận án, từ ma thuật, có thể nhận diện về các chiều kích văn hóa - xã hội Thái, nhìn ra các tác nhân tác động tới những thực hành này, cũng như cách ma thuật biến đổi để thích ứng với đời sống Thái trong hiện tại.

Luận án được bảo vệ thành công tại Hội đồng chấm luận án cấp học viện, họp tại Học viện Khoa học xã hội, Viện Hàn lâm Khoa học xã hội Việt Nam năm 2021.

PHẠM NGUYỄN
giới thiệu